

Orun we ülüş meselesi

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Orun we ülüş meselesi ORUN VE "ÜLÜŞ" MESELESİ

I. Mevki Orun Hukuku

Türklerin kabile teşkilatında en mühim rol oynayan esaslardan biri kabilelerin ve ona göre kabilelere mensup şahısların gerek büyük içtimalarda ve gerek alelade ziyafet meclislerinde işgal edecekleri "orunmevki" meselesidir. Bunun içindir ki, göçebe imparatorluk ananelerini muhafaza etmiş olan Türk hanlıklarında hanın sarayında ve kurultaylarda kabilelerin işgal edecek yerleri (mevkiorunları) kat'i surette muayyen kaidelere rabtedilmişti.

Ananeye göre bu "orun mevki" meselesi Oğuz yahut Çingiz gibi, efsanevi yahut tarihi, büyük hakanlar tarafından halledilmiş addolunur ve değişmez bir esas olarak telâkki edilirdi.

Oğuz boylarının (Türkmenlerin ananesine göre içtimalarda her boyun oturacak (işgal edecek) yeri, "damga"sı, "ongun"u (oňony -H.T.) ve hatta ziyafet için kesilecek hayvanın etinden alacak payları (ülüş) da "Gün Han" tarafından tayin edilmişti. Bu ananenin XVII'nci[1] asırda Orta Asya Türkmenleri arasında muhafaza edilen şekli Ebülgazi Bahadır Han'ın[2] «Şejereyi Terakime» adlı eserinde tespit edilmiştir:

"...şimdi biz 12 çadırdaki kimlerin "mevki" işgal ettiklerini, kimin ne gibi "ülüş" (kesilen hayvanın etinden pay) aldığını, kimin et doğradığını ve kimin atlar yanında kaldığını (seyislik yaptığını) söyleyelim:

Altın çadırdaki en şerefli yerde ("tör"de) Gün Han oturmuştur. Milletten en meşhur olanları, bütün kavmin ittifakı üzere, koyunun başını, sağrısını Gün Han'a takdim ettiler ve dediler ki, kim han olursa bu onun "ülüş"üdür (payıdır). Kapı yanında IrqılHoca oturmuştu; ona koyunun döşünü takdim ettiler ki, kim vezir olursa bu onun hakkıdır.

Sağ taraftaki birinci çadıra "Gün Han"ın büyük oğlu "Kay"ı

oturttular. Ona sağ ayağın uyluk kemiğini verdiler; "Bayat" et doğradı; "Sorki" atlara baktı. İkinci çadıra "AlkaEvli"yi oturttular. Ona ön sağ ayak kemiğini verdiler. "KaraEvli" doğradı "Lâle" atlara baktı. Üçüncü çadıra "Ay Han"ın büyük oğlu "Yazır"ı oturttular. Ona sağ tarafın kalça kemiğini verdiler. "Yazır" doğradı, "Komi" atlara baktı. Dördüncü çadıra "Dodurga oturdu. Ona. verdiler. "Döker" et doğradı, "Mürdeşöy" atlara baktı. Beşinci çadıra "Yıldız Han"ın oğlu "Avşar" oturdu. Ona but kemiğini verdiler. "Kızık" doğradı, "Turumcu" atlara baktı. Altıncı çadıra "Bekder" oturdu. Ona sağ taraftaki kürek kemiğini verdiler. "Karkın" doğradı, "Karaşık"[3] atlara baktı.

Sol tarafta birinci çadıra "Gök Han"ın oğlu "Bayındır" oturdu. Ona sol but kemiğini verdiler. "Becne" doğradı, "Kazığurt" atlara baktı. İkinci çadıra "Çavuldur" oturdu, buna sol kalça kemiğini verdiler. "Çepni" doğradı, "Kaalı" atlara baktı. Üçüncü çadıra "Dağ Han"ın oğlu "Salur" oturdu, ona aşıklı but kemiğini verdiler. "İmur" doğradı "Kalaç" atlara baktı. Dördüncü çadıra "Alayuntlu" oturdu.

Ona verdiler. "Ürker" doğradı, "Teken" atlara baktı. Beşinci çadıra "Deniz Han"ın oğlu "İğdır"ı oturttular, ona kol kemiğini verdiler. "Böğdüz" doğradı, "Karluq" atlara baktı. Altıncı çadıra "Ava" oturdu, ona sol taraf kürek kemiğini verdiler. "Kanık" doğradı, "Kıpçak" atlara baktı.[4]

Bu rivayete göre Oğuz boylarının mevkileri (orun) aşağıda gösterildiği gibidir:

0. Gün Han'la veziri Irkıl Hoca, 1. Kay ve Bayat, *Sorki, 2. Alka Evli ve KaraEvli, *Lale, 3. Yazır ve Yasır, *Komi, 4. Dodurga ve Döker, *Mürdeşöy, 5. Avşar ve Kızık, *Turumcu, 6. Bekder ve Karkın, *Karaşık, 7. Bayındır ve Becne, *Kazığurt, 8. Çavuldur ve Çepni, *Kaalı, 9. Salur ve İmur, *Kalaç, 10. Alayuntlu ve Ürker, *Teken, 11. İğdır ve Böğdüz, *Karlık, 12. Ava ve Kınık, *Kıpçak.

XV. asırda Anadolu'da tespit edilen ananeye göre (Tevârihi Âli Selçuq, III, Houtsma neşri, sah. 204205) Oğuz boylarının mevkileri muayyendi. Bu anane aşağı yukarı Ebülгази Han'ın tespit ettiği ananeye yakındır. Herhalde bu anane "Reşid

eddin”den de alınmakla beraber, Anadolu’daki Oğuz boyları içinde o zaman bile yaşayan şifahi ananenin “kitaba uydurulan” şekli olduğunda şüphe yoktur. Kabilelerden kimin kimle oturması, “töre, yol ve ağırlamak dahi işbu tertip üzre” olması “Raşid eddin”de (hatta mufassal olan zeyli” â!|”>âLâkâ!QJ”0 kısmında bile[5] tam bu şekilde değildir. Bilhassa “Alâ’addin Keykubad’ın F”Üöz reG}!îg ın şöleni (sah. 214-215) yalnız “Raşid eddin”den mülhem olarak uydurulması kabil değildir. Umumiyetle “Yazıcıoğlu ‘Ali”nin rivayetleri calibi dikkattir.

*İşbu tertib üzre oturmaq gerek
Önlerinde müçeler durmak gerek
Kımız ü Kımranda bu tertibile
Aga (ve) ini arasında içile
Mansıb ü beglik dahi bu resmile
Urug ve soyuna göre virile... (sah. 205).*

Eski adetleri bu derecede canlı bir surette ifade etmek için müellifin âdet ve ananeleri yalnız kitaptan değil, yaşayan ananelerden de sezmesi ve anlaması lazımdır. Rivayeti yalnız kitaptan öğrenen Raşid eddin ve hatta Ziya Gökalp Bey’in bu meseleye dair söyledikleri, ‘Ali ve Ebülгази rivayetlerine nazaran ne kadar sönüktür. “Ali”nin rivayetindeki â~’âÂ kelimesi de şayanı dikkattir. Bu kelime “Raşid eddin”in rivayetinde yoktur. XV. asırda Anadolu’da mevzubahs olan hukuki ananenin yaşamış olduğuna “Ali”nin bu kelimeyi istimal etmesi de bir delil teşkil eder. O vakit Anadolu’da bu kelimeyi yalnız hayatî bir kıymeti olan anane yaşatabilirdi. “Ebülгази”de olduğu gibi, bu rivayette de eğer müstensih hatası değilse “Raşid eddin” de ismi geçmeyen mahalli kabile zikrediliyor: “ğâ}Jâ™”öİ”
“Raşid eddin”e göre Oğuz boylarınının mevki tertibi bu şekilde olur.

1. Kayı, Bayat, AlkaEvli, KaraEvli; 2. Yazır, Döker, Dodurga, Cayırlı; 3. Avşar, Kırık, Beğdili, Karkın; 4. Bayandır, Becne, Cavuldur, Çepni; 5. Salur, İmur, Alayuntlu, Ürker; 6. Bikdir,

Böğdüz, Yava, Kınık.

Görülüyor ki, "Raşid eddin" in rivayetinde Ebülgazi rivayetindeki tafsilat yoktur. Bununla beraber "Raşid eddin" in bu meseleyi "Ebülgazi" kadar anlayamayacağı malumdur.

Ebülgazi rivayetinin daha bir hususiyeti vardır ki, Oğuz heyetine sonradan karışan diğer kabilelerin XVII. asırdaki mevkilerini gösteriyor. Yirmi dört Oğuz boyu arasında ismi geçmeyen bu kabileler şunlardır: Kene, Güne, Türbetlü, Keraylu, Sultanlu, Oklu, Gekli, Soçlu, Hurasanlı, Yurçu, Camçı, Turumkçu, Komi, Sorki, Korcik, Suracık, Karaçık Kazğurt, Kırgız, Teken, Lâle, Mürdeşöy, Sayir. Bunlar, ananeye göre, "Oğuz Han" ın odalıklarından doğmuşlardır. Onun içindir ki, bunlardan sekiz kabileyi çadırların dışarısında atlar yanında görüyoruz. Bunlardan başka Kıpçak, Kalaç, Kaalı ve Karlık kabileleri ki, Raşid eddin rivayetinin aynı olmakla beraber (Oğuz Han bunları yolda bulmuştur), bunlar da at yanında kalıyorlar.

Mahmud Kâşgarî tarafından (vK1}!/"}N!âöF I, 5657) nakledilen Oğuz kabilelerinin listesine göre eğer burada "mevkiorun" tertibi nazarı dikkate alınmış ise, Raşid eddin ve Ebülgazi zamanlarına kadar "mevki meselesi" nin mühim tebeddülât geçirmiş olduğu anlaşılıyor. "M. Kâşgarî" nin Oğuz boylarının asıl ve birinci kabilesi sıfatıyla zikrettiği "Kınık" lar Raşid eddin ve "Ebülgazi" de soldaki altıncı mevkidedir (Ebülgazi' ye göre "et doğrayan").

Diğer kabileler de bu suretle "mevki" değiştirmiş oluyorlar. Bununla beraber ikinci olarak zikrettiği "Kayıg" ve üçüncü olarak zikrettiği "Bayandur" lar yerlerini değiştirmiyorlar. Çünkü M. Kâşgarî zamanında "Kınık" merkezdeki hakan çadırını işgal etmiş olursa "Kayıg" sağdaki birinci mevkii ve "Bayandur" da soldaki birinci mevkii işgal etmeleri lazımdır ki, "Raşid eddin" ve "Ebülgazi" deki ananenin aynı demektir.

Şüphe yoktur ki, "mevki" hukuku sülalelerin değişmesiyle yahut aynı sülale azası olan bir hakanın siyasi hadiselerden dolayı mevki itibarıyla dun olan kabilelere istinat etmek mecburiyeti hasıl olmasıyla mühim tebeddülât geçiriyordu. Bununla beraber

böyle “değişme”leri meşru göstermek için yine eski ananevi rivayetlere istinat mecburiyeti olduğu anlaşılıyor.

XV. asırda “Altun Ordu”da yükselen “Mangıt” kabilesi beylerinden “Edige Bey” Türk ve Moğol töresine istinat eden Çingizilere karşı İslam kisvesine bürünen “Baba Tüklâs ‘Aziz” menkıbelerine istinat etmişti. XIX. asır bidayetlerinde yükselen Hârezm Koarat sülalesinin saray müverrihi olan “Münis” Koaratların diğer Özbek kabilelerinden mevki itibarıyla yüksek olduğunu ispat için bunlara ait rivayetleri toplamıştı.

Anadolu’da Osmanoğullarının mensup olduğu kabilenin yükselmesini de galiba, Oğuz töresiyle tevafuk ettirmek mecburiyeti olmuştur (“Korkut Ata eyitti: ahir zamanda hanlık geri Kayıya değe ... bu dediği Osman neslidir” Dedem Korkut).

Oğuz ananesinin Orta Asya Türkmen rivayetlerinde de “Gün Han”ın sağ tarafındaki birinci çadırda büyük oğlu “Kay”ın mevki olduğu söyleniyor (Ebülğazi Tumanski sah. 31).[6]

Herhalde bu “mevki hukuku” meselesini hanların kendi keyiflerine göre değiştirememiş oldukları malumdur. Yalnız bazı mevkiörünları, han, kendi arzusuyla değiştirebilirdi. Mesela XVII. asırda Özbek hanları yalnız É~g! ve QögJ lerden aşağı olan mevkilere istedikleri kabileleri oturtabilirlerdi.[7]

Türk imparatorluklarında kabilelerin içtimalarda oturacak mevkieleri (orun) meselesi Türklerin kabile ve devlet teşkilatı tarihiyle ve örfi hukuklarıyla iştigal edenler için tetkike değer bir Fakat bu mevzua ait tarihi malzemeler muhtelif eski menbalarda dağınık bir halde olduğu gibi, Türk imparatorluklarının kuruluş ve dağılışında mühim rol oynayan kabilelerin bu mevzua dair şifahi ananeleri de tespit edilmemiştir.

Eski Türk ve Moğol kabilelerinin halitasından ibaret olan Kazak Kırgızların örfî hukuklarına ait maddeler Rus müsteşrikleri ve hukukçuları tarafından toplanmış ve hatta bunlar birkaç mecelle halinde tedvin edilmiş ise de “mevkiörün” meselesine lüzumunca ehemmiyet verilmemiştir. Bu sahada da klasik bir eser olan Grodekof’un “Sırderya vilayeti

Kırgızları, Hukuki Hayat” adlı[8] kitabında da bu “orun” meselesine ait malumat pek azdır.

Eski Oğuz enkazı olan Orta Asya Türkmenlerinin hukuki örfiyelerini toplayan müellifler de (mesela **A.Lomakin “Türkmen hukuku örfisi” Aşkabad 1897.**) bu meseleye kat’iyen ehemmiyet vermemişler ve hukuku şer’iye ile hukuku örfiyeyi yekdiğeriyle karıştırmışlardır. Bunun sebebi de mevki hukuku meselelerinin sathi bakışta bariz bir surette yabancılardan gözüne çarpmamasıdır. Şunu da kaydetmek lazımdır ki, Ruslar örfi hukukun bilhassa pratik meselelere (cinayet, ceza, aile meseleleri gibi maddelere) taalluk eden kısmına ehemmiyet vermişlerdir. Halbuki “orun” meselesi Kırgızlar’da bile gündelik hayattaki eski önemini kaybetmek üzeredir. Bununla beraber kabile ve göçebe devlet teşkilatında mühim rol oynayan bu “orun” hukuku ananelerinin bazı izleri Anadolu Türklerinde bile yaşadığı anlaşılıyor (kaynata evinin yukarı başına güveyinin geçmemesi gibi). Bu gibi adet ve aneler toplanır ve tespit edilirse Türk hukuku ve devlet teşkilatı tarihi için mühim maddeler elde edilmiş olurdu.

Göçebe Türk ananelerini muhafaza eden ve hukuk meselelerinin çoğu “töre” “zañ ” ve “yol”[9] ile tayin edilen KazakKırgız Türklerinden “orun mevki” meselesine çok ehemmiyet verilir. Bu cihet yalnız büyük içtimalarda ve kurultaylarda değil, kabile ve oymakların yaylalarda, obaların derecelerinde ve obalarda çadırların kurulmasında da riayet edilir.

Yaylada obaların mevkileri:

1. Büyük babanın obası; 2. Büyük oğulun obası; 3. Küçük oğulun obası.

Bir obada çadırların dizilişi:

1. Obanın sahibi olan büyük babanın çadırı (biz onu vefat etmiş baba farz edelim. Bu çadırda onun en küçük oğlu oba sahibidir), 2. Büyük ev sahibinin büyük oğlu, 3. Büyük ev sahibinin büyük kardeşinin (yani müteveffa babanın büyük oğlunun) büyük oğlu, 4. Büyük ev sahibinin büyük kardeşi, 5.

Onun küçük oğlu, 6. Büyük ev sahibinin küçük oğlu, 7. Büyük ev sahibinin ortanca kardeşi, 89. obanın fakir akrabası, 10. At sürüsüne bakan çoban (yılıkcı), 11. Koyun çobanı, 12. Misafir için.

Umumi içtimalarda (mesela “aş” merasiminde) içtimaı toplayan kabile misafire karşı ev sahibi ve ona kardeş olan kabileler de ev sahibinin yakın akrabaları vaziyetinde bulunurlar.

Büyük içtimalarda hazırlanan çadırların vaziyeti:

113 rakamlı çadırlar kabilelerin “mevki”lerine göre oturacak yerleridir (rakamlar dereceyi gösterir). 141516 rakamlı çadırlar hocalar, seyyidler ve hanların ahfadına mahsustur. Yıldızla gösterilen çadırlar içtimaı toplayan (“aş veren”) kabilenin oturmasına mahsustur. Burası mutfak vazifesini görür.

İçtimalarda toplanan herhangi kabilenin hangi “mevki”i alması içtima sahibi olan kabilenin büyükleri tarafından bütün kabile azalarına bilhassa “yasavul” ve “bökevul” vazifelerini görenlerine[10] tenbih edilir. Yasavul ve bökevulların cüz’i ihtimallerinden dolayı birer kabile “yol mucibince hakkı” olan mevkiden aşağı kalırsa kavga eder. Tarziye verilmezse buna sebep olan kabileye karşı düşman olarak derhal içtimaı terk eder.

Kazak Kırgız şairlerinden Yusuf Bek’in “Ayman Çolpan” destanına mevzu olan Çikli Kötübar ile Tama Maman muharebesi (19. asırda) Çumekey kabilesinin yaptığı bir aşyog merasimi esnasında “orunmevki” meselesi neticesi olmuştur. “Çikli” kabilesinin hakkı olan mevkiçadır “Tama” kabilesi tarafından işgal edilmişti. Çumekeyler pek zengin olan Tama reisi “Maman”ı, fakir olan Çikli reisine tercih etmişlerdi. “Tama” reisi Kötübar, bunu yutmadı, “yol”a göre hakkını talep etti:

*“Magan bersen Maman’ın evin apir
Kiremin “yol”ga karap iziminen”*

1915 senesinde bu gibi “mevki” kavgasına bizzat şahit olmuştum. Kıpçak kabilesi tarafından yapılan büyük bir “aşyog”

merasimine birçok kabileler toplanmıştı. Her kabile asker kıt'ası gibi, yasavul ve bökevulların göstermesiyle, mevkilerine göre çadırları işgal ediyorlardı. Nayman kabilesi de kendi mevki olan çadırları işgal etti. Derken bunun şubeleri olan Baganalı ve Baltalı oymakları arasında mevki için kavga çıktı. Kavgayı hallettirmek için Kıpçak ve Argın beylerine müracat ettiler ("yüğündiler"). Her iki taraf "yol mucibince kendi oymağının büyük olduğunu" ispata çalışıyordu. Baganalılara göre: Sarı Arka bozkırlarındaki bütün Naymanları derip toplayıp eletmek (teşkil etmek) şerefi Baganalı Şuştan Batıra aittir. Baltalı ise "Baganalı"nın bir baltaya satın aldığı oğlan olmuştur.

Baltalıya göre: Baganalı elinde "baka"n (sırık) taşıyan ve Baltalının çadırını kurmakla geçinen bir yiğit olmuştur.

Hakem olan Kıpçak ve Argın Beyleri babalarından intikal eden ananeye göre Baganalıyı haklı buldular ve "orun" onların lehine halledildi. Ananeye göre "Baganalılar büyük hanların çadırlarını idare etmişler, Baltalı ise hanların aşhanesine odun taşımakla mükellef olmuştur. Binaealeyh Baganalının mevki yüksektir."

Kazak Kırgızların ananelerine göre "Ulu Yüz" heyetindeki en yüksek (büyük) kabilesinden ve "Orta Yüz" kabilesinin en aşağı bir kabilesi "Kiçi Yüz"ün en büyük kabilesinden büyük (yani mevki itibarıyla yüksek) addolunur. Biraderzade, yaş itibarıyla amcasından büyük olsa bile, "yol"u küçük sayılır.

Şayanı dikkattir ki, kabile yahut şube (oymak) reisinin dini otorite sıfatıyla yükselmesinden dolayı bunun mensup olduğu kabiledede yükselmek isterse diğer kabile yahut oymaklar buna mani oluyorlar. Mensup olduğu kabilenin işgal ettiği mevkiye nazaran çok yükselen bu gibi reislere hocalar, seyyidler ve hanların ahfadına mahsus sırada mevki vermekle hallolunur. İsterse kabilesi de oraya "muvakkat olarak" yerleşebilir.

1920 senesinde Ultutagda Nayman Baganalı kabilesinde böyle bir vak'anın şahidi olmuştum: Baganalılar'ın 'Aktaz' şubesine mensup olan Urazaya oğlu Ahmet İşan bütün Baganalılar'ın dini reisi derecesine kadar yükselmiş olan bir adamdı. Mensup olduğu Tiney oymağı ise sekiz oymağın 45'inci derecedeki bir

oymağı idi. 'Aktaz'ın kendi dahilinde icra edilen bir "aş" merasiminde Tiney oymağı, reislerinin şahsi mevkiine istinaden 3'üncü derecedeki mevki işgal etmek istedi. Diğer oymaklar buna itiraz ettiler. Nihayet mesele Ahmet İşan'ı ve oymağını "hocalara mahsus" olan çadırlara yerleştirmekle halledildi. Bununla da 'Tiney'lerin yükseleceğini iddia ederek itiraz edenlere beylerden biri, "Bu çadırlar Kazak ornu imes, Sart ornut"

"Mevki" meselesinin Anadolu Türkmenlerinde de son zamanlara kadar yaşadığı anlaşılıyor. Gaziantep vilayetinde ve Suriye'de bulunan "Elbeyli"lerin beyi Mehmet Bey'in verdiği malumata göre[11] Türkmen aşiretlerinde her oymağın işgal edeceği mevki ve mekan muayyendir. Yalnız içtimalarda değil, bir alay olarak bir yere giderken yine her oymak kendi yerini bilmelidir. Aşiret beyi alayın önünde gider. Beyin sağ tarafında ikinci reis ve solunda üçüncü bey bulunur. Kalan her oymak ise alayda kendi derecesine göre mevki alır.

Türkmen aşiretlerine dair mühim etnografik maddeler toplayan Ali Rıza (Ayıntap) Bey'in "Toros'da Türk Aşiretleri" nam eseri için hazırladığı notlarda Gâvurdağı'nda bulunan Aydın aşireti obalarının kuruluşu şu şekildedir:

1. Ağanın selamlık çadırı (mutfak vazifesini de görür), 2. Ağanın çocukları ve gelini, 3. Ağanın çadırı, 47. Akraba ve taallûkatı, 8. Obanın en fakir adamı.

II. "Ülüş"

"Ülüş"[12] ("Raşid addin'in tabirince" ğ2Sâ{ Â!GÖ!İ") meselesi de "orun" hukuku meselesiyle alakadardır. Yukarıda naklettiğimiz Türkmen rivayetinden de görüldüğü veçhile, her mevkiin kendine mahsus "ülüş"ü vardır. Bir kabilenin muayyen bir mevkiye oturması, kesilen hayvanın muayyen bir veya birkaç azasında onun hakkını göstermiş olur. Bu hak yalnız kabilenin değil, bir aile azalarına karşı bile riayet edilir (mesela babası berhayat olanlar kendi evlerinde baş kemiğini bile ellerine almazlar, ananeye göre güden (bağırsak) ve boyun çobanın hakkıdır. Çoban bunu talep edebilir).

“Orun” mephasında zikrettiğimiz veçhile “müçe” (ülüş) ananesi XV. asırda Anadolu’da yaşamıştır. ‘Ala’eddin Keykubad reG}!Âî’F”tz devrinde ise bu ananenin bir kanun (Oğuz töresi) sıfatı ile tatbik edildiği o zaman rivayet olunmuştur (Tevarihi Âli Selçûk, Houstma III, 214-215-217). Yukarıda zikrettiğimiz bu rivayetteki “müçeler” kelimesi şüphe yoktur ki, Kırgız Kazak ve Başkurtlar’da istimal edilen “müçe” ıstılahının aynı olup ve aynı “hisse” ve “ülüş” manalarında kullanılmıştır.

“Raşid eddin”in Oğuz menkıbesinde “2Sâz Â!GÖ!” meselesi hakkında Ziya Gökalp Bey kısmen tetkik tecrübeleri yapmıştı (Milli Tetebbular Mecmuası III, 414-424, “Küçük Mecmua” No. 7, sah. 710 ve diğer makaleleri). Bu tetkiklerde “Ebülğazi”nin “ez!KÖ agK;S”si ve bugün yaşayan bazı ananelerden istifade edilmemiştir. Bununla beraber bu merasimin sırf dini ve mistik bir mahiyet arz ettiği ileri sürülmüştür. Yine aynı mesele 1860 senesinde “N. İ. İlminski” tarafından mevzuubahis edilmiştir (İzv. Rus. Arch. Obş. 1, 5). Gerek İlminski, gerek onun makalesine ilaveten yazan Lama Galsan Gamboyef bu meselenin izahına yardım için bugünkü Türk ve Moğol kavimlerinin bazı adetlerini tespit etmişlerdir. Fakat bunların yazdıkları bu hususi ziyafet meclislerine ait olduğundan meseleyi tamamıyla tenvir ve izahtan uzaktır. Bununla beraber İlminski, pek haklı olarak bu adetin “pek eskiden dinifelsefi bir mahiyeti olmakla beraber kabilelerin cemiyetteki mevkilerini gösterdiğini” kaydetmiştir.

Kazak Kırgızlarda kesilen hayvanın azalarından on iki azası (on iki müçe) esas addedilir.[13] Yani bir hayvan eti on iki grup olarak oturan misafirlere işgal ettikleri mevkiye göre verilebilir.

Bu on iki aza şunlardır: 1. İki kalça kemiği, 2. İki aşıklı kemik, 3. Uyluk kemiği, 4. İki kürek kemiği, 5. İki bazu kemiği, 6. Kû’bere kemikleri (cem’an on iki kemik).

1. mevki hakkı: Kalça kemiği, üç kaburga, kuyruk yağı ve ciğer parçaları, baş (kesilen hayvan at olursa sağrı ve oma kemiği “uç”).

2. mevki hakkı: (aynı azalar, yalnız baş yoktur).

3. mevki hakkı: “aşıklı kemik”, iki kaburga, ciğer ve kuyruk.

4. mevki hakkı: (aynı azalar).

5-6. mevki hakkı: Uyluk kemikleri.

7-8. mevki hakkı: Kürek kemikleri.

9-10. mevki hakkı: Tokmaklı (bazı) kemikleri.

11-12. mevki hakkı: Kû'bere kemikleri.

Bundan başka “döş” güveyinin yahut gelinin, kuyruk kemiği kızların, bağırsaklar kadınların, güden ve boyun çobanların hakkıdır.

Lama Gamboyef'in verdiği malumata göre (İzv. Vos. Otd. R. A. O., 1, 5 sah. 129130) Moğolların (Buretlerin) kemik taksimleri Türk kabilelerinin taksimlerine nazaran az çok farklıdır. Moğollar kürek kemiğini Lamalara takdim ederler. Hayvan yedi esas kısma ayrılır: dört ayak, döş, oma kemiği kısmı ve belkemikleri. Gamboyef'in kaydettiği bu adet, eğer bütün Moğol kavimlerinde müşterek ise, Oğuz boylarının “ülüş” hakkındaki ananelerinin KazakKırgız ananelerine daha yakın olduğu anlaşılıyor.

Oğuz menkıbesinde zikredilen aşıklı kemik ve KazakKırgızların “müçe”lerinde “kalça”dan (canbas) sonra gelen “asıktı cilik” Türk kabilelerinde ayrıca bir ehemmiyeti haizdir:

Kırgız Kazaklardan biri bir çocuğu evlatlığa kabul ederek merasim yaparken “asıktı cilik” kemiğini kendi eliyle çocuğun eline verir. Bu merasim yapıldığı zaman “evlatlık” kendi evladı hukukuna malik olur. Bu “asıktı cilik” (aşıklı ilik) merasimi yapılmazsa evlatlık aile azası hukukuna malik olamaz. Sabık hanların ahfadı “aksöyek: akkemik” (aristokrasi) addolundukları halde bunlara “baş” verilmez, “aşıklı kemik” verilir.

Davayı sulhla halletmek isteyen bir Yakut merasim için mutlaka bir hayvan keser; çünkü sulhetmek için “kırılmamış bir aşıklı kemik” lazımdır.[14]

KırgızKazak kabilelerinin “orun mevki” ve “ülüş” (et parçası) için kavga ve gürültü yapmaları, meselenin iç yüzünü anlamayanlar nazarında pek iptidailik ve kabile inatçılığı yahut oburluk telakki edilebilir Meselenin iç yüzü ise, kabilenin haiz olduğu hukuk meselesidir.

“Orun” ve “Ülüş” her kabilenin ve her oymağın kavim ve cemiyet içinde birçok şeyler üzerindeki haklarını gösteren delildir; müessesedir. Yayla, av, harp ganimetleri taksim edilirken her kabilenin “orun” ve “ülüş”ü nazarı itibara alınarak ona göre “pay” verilir. Mühim içtimalardan birinde “orun” ve “ülüş”ünü bir defa kaybeden kabile yahut oymak, yayla mer’a av vesair şeyler üzerindeki hukukunu da kaybetmek tehlikesine maruz kalır. Onun içindir ki, her kabile bu “Orun” ve “Ülüş” haklarına ehemmiyet vermek mecburiyetindedir.

Prof. Dr. Abdülkadir İNAN.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 3 Sayfa: 38-43

Dipnotlar:

[1] Berezin tarafından neşredilen “reG}! GöSJ AÖJ!a1}! iÂ”:" metni, sah. 31 (Trudy Vost. Otd. İ.R.Arch. Ob. VII).

[2] Bu eserin nüshalarından biri Taşkent Umumi kütüphanesinde mahfuzdur (Kal kataloğu No. 80). Tumanski tarafından yapılan Rusça tercümesi 1897’de Aşkabat’ta basılmıştır. 1937’de Türk Dil Kurumu tıpkı basımını çıkarmış, 1958’de A.N.Kononov tarafından işlenerek Rus İlimler Akademisi’nce neşredilmiştir.

[3] Gazi Ayıntap vilayetinde ve Suriye’de “Karaşıhlı” denilen Türkmenler vardır. Bunlar Oğuz boylarının “Beğdili” (bekdili) boyuna mensupturlar. Dökmetaşlı Ukaş Ağa’nın söylediğine göre eskiden bu “Karaşıhlı” kelimesi “Karaçıklı” telaffuz edilmiştir. Galiba bu şube kendi adını Sırderya’daki “Karaçık” dağından almıştır.

[4] EbülgaziTumanski, s. 3132, Ebülgazi Oğuz kabilelerinin umumi listesinde “Beğdili”yi zikrettiği halde (s. 34) çadırlarda bunu göstermiyor. Bu mütercim yahut müstensih hatası değilse o zaman Orta Asya’da “Beğdili”lerin ehemmiyetsiz olduğunu gösterir. Fakat benim not aldığım yeni bir ez!d3J;S nüshasında sağdaki altıncı çadırda “0}Gw,” oturduğu yazılmıştır ki, Tumanski bunu “Mw,” okumuş olsa gerek. Bu yeni nüshada “Alayutlu”nun payı “e±’â!|âW’dir ki, Tumanski tercümesinde açık bırakılmıştır.

[5] Bunun bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde âK,! dp"> 4gâÇ" da (Damat İbrahim Paşa 909), diğer nüshası da Paris Milli kütüphanesindedir (Farisi yazmalar No. 1364).

[6] Bu anane Osmanlı tarihlerine de girmiştir (Lütfi Paşa tarihiyle mukayese ediniz: İstanbul 1341. s. 21-22).

ö!âJÂ"z a"SF"ö!Kö, xö}Â ö!K, ZâpÂ eö'g re} Â"ÂL ez 2PÖ * "tÂ JFr> "Â!

GÖF!F QwöÜw, !JNâJâ! re! reÖ!âC]Ç, ere"Ü' GS",

[7] V. Barthold'un "XVII'nci asırda Özbek hanları sarayında merasim" unvanlı makalesinde J"Ce! .s"ÜÂ üo J!Ne! Jre dan nakledilmiştir (Zap. Rus. Geograf. Ob. XXXIV Petersburg. 1909 s. 297).

[8] N. İ. Grodekof. Kirgızı i Karakirgızı SırDaryinskoy ob. Taşkent 1889.

[9] KazakKırgızlarda şeriat ve Rus kanunlarına mukabil olan örfi hukuk "zang", "töre" yahut "yol" kelimeleriyle ifade edilir. "Yol" kelimesi bütün Türklerde "usul ve kaide" manasını ifade eder. "Yazıcıoğlu" "Ali'nin rivayetinde de "Yol" aynı manada kullanılmıştır. Hanlar atası Oguz Han söyledi / Böyle töre ü erkân eyledi / İşbu resmile vasiyet kıldı ol / Ta ola oğlanlarına töre yol (Tevarihi Âli Selçuk, III, 204).

[10] Büyük "aşyog" merasimlerinde diğer içtimalarda "yasavul" ve "bökevil"lar tayin edilir. Bunların vazifesi, gelenleri mevkilerine yerleştirmek ve mevkilerine göre yemeklerini tevzi ve tertip etmektir. Bu hususta bir atalar sözü de vardır: "Az aşka yasavul bolma, köp aşka bökevil bolma".

[11] Cenubi Anadolu'da seyahatim esnasında (Kemendepe 26 Temmuz 1930) tespit etmişim.

[12] Mahmut Kâşgarî'de de bu kelime vardır:

)XÖe! 4sKp0âç,,U}!Â.öXÜ}!yU}!Âât}!âö, (1, 60). Bunlardan birincisi kelimenin lûgat manası olup, ikincisi ıstılahi manası olsa gerek.

[13] "Müçe" on iki aza manasında olduğu gibi, bir şahsın müşterek mal üzerindeki hakkı manasında da kullanılır. Başkurtlarda ise bu kelime düğün için kesilen hayvanın et parçaları üzerindeki hakkı ifade için kullanılır ("sübe kiyev

müsehi, tös kilin müsehi, yilik yiğen müsehi”). Bu kelime Radloff Lûgatı’nda “müşü” (Kazak telaffuzuna göre) maddesinde şu suretle izah olunuyor; 1) Sekiz aza, 2) İkramiye ve mükafat, 3) Düğün hediyeleri ki, kabilenin büyüklerine verilir (IV, 2227). “Melioranski”ye göre “e’âÂ” kelimesi VIİI’inci asra ait olduğu farz edilen bir kadehteki Yenisey yazısında da “düğün hediyesi” manasında kullanılmıştır (Z. W. O. XVI, 021022).

[14] V.Seroşevski “Yakutı”, Petersburg, 1896, s. 438. Taryhy makalalar